

Turchyn M. M. Social rights and social policy: the relationship and interdependence

In the general system of rights and freedoms of modern man a special place is occupied by social rights, which are designed to provide each person with a fair and dignified life, to create conditions for his proper physical and social existence, social and professional activities and more. Everyone daily realizes or at least seeks to realize at least one social right guaranteed to him by a democratic state governed by the rule of law. These include such important social rights as the right to education, the right to work, the right to health care, the right to rest, the right to housing, the right to a decent and timely wage, and so on.

Only a state with a high level of economic development can be social, and the social orientation of the state must be taken into account in the structure of the economy. According to some scholars, the moment of the real emergence of welfare states should be attributed to the sixties of the twentieth century.

When identifying as a priority function of socio-economic development the direction of ensuring the country's competitiveness in the world market, which today is almost the main principle of economic development of any state, we can not simultaneously neglect the function of social integration and consolidation of society, according to a number of studies, significantly increases the vulnerability of the population to the challenges of social risks, especially in a modern pandemic.

Keywords: law, social rights, social policy, human rights, legislation.

DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-60

УДК 340.134

*Андрій Андрійович Шелих,
студент Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

**ПРАВОВА ДЕРЖАВА, ПРАВОСВІДОМІСТЬ
ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ**

Актуальність теми дослідження. Сучасна Україна перебуває на шляху становлення і розвитку як правової держави. Це безпосередньо закріплено у статті 1 Конституції України, яка містить положення про те, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Реалізувати своє призначення правова держава може завдяки певним механізмам, якими можуть бути законодавство, діяльність правоохоронних органів, діяльність судових органів, органів виконавчої влади, зокрема у сфері надання адміністративних послуг. Але, на нашу думку, до зазначених механізмів слід віднести і правосвідомість, оскільки саме вона забезпечує усвідомлення цінності прав людини і продукує способи їх захисту. У зв'язку з цим значної наукової актуалізації набуває проблема дослідження ролі правосвідомості у забезпеченні прав людини, що у сучасній юридичній науці є недостатньо вивченою. Вирішення цієї проблеми допоможе Україні набагато ефективніше і прогресивніше рухатися у напрямку формування правової держави.

Ступінь дослідженості проблеми. Ця проблема досліджувалася в роботах таких вчених, як І. Кант, Л. Й. Петражицький, С. С. Алексєєв, О. Л. Богініч, Т. З. Гарасимів, С. Д. Гусарев, В. В. Дудченко, Ю. О. Загуменна, Б. С. Кінаш, М. І. Козюбра, Є. Є. Колесніков, А. М. Колодій, Н. М. Оніщенко, У. М. Парпан, О. В. Петришин, А. С. Піголкін, О. О. Семіног, О. Ф. Скакун, Т. І. Тарахонич, С. Ф. Хопта, М. В. Цвік, Ю. С. Шемшученко. Вченими було зроблено значний доробок у пізнання сутності категорії правосвідомості, яка є ключовою для нашого дослідження. Однак, не применшуючи значення доктринальних ідей, все ж залишаються питання, що потребують більш детального дослідження та складають мету цієї публікації.

Мета статті. З'ясування особливостей правової держави та дослідження ролі правосвідомості у забезпеченні прав людини в умовах правової державності.

Основний виклад. На сучасному етапі Україна, як і інші європейські країни, перебуває на шляху формування правової держави. Філософську основу доктринальної теорії правової держави за-

клав німецький філософ Іммануїл Кант, у вченні якого центральне місце посідає людина як член суспільства і як особистість. Хоча словосполучення «правова держава» в його працях не вживалося (воно звучить у нього як «правовий державний устрій»), І. Кант наполягав на узгодженні дій держави з правом, підкоренні її правовим законам [1, с. 232].

Уперше термін «правова держава» було вжито німецькими вченими К. Т. Велькером (1813 р.) [2, с. 206-212], І. Х. Фрайхер фон Аретином (1824 р.) [3, с. 287]. Створення юридично завершеного поняття «правова держава» пов'язують з ім'ям Р. Моля, який ввів його до загального державно-правового і політичного вжитку. У 1829 р. він надав визначення правової держави як конституційної держави, що має ґрунтуватися на закріпленні в конституції прав і свобод громадян, на забезпеченні судового захисту особи [4, с. 136]. Виходячи із ідей вчених, правова держава може бути визначена як держава, яка закріплює в конституції права і свободи, що, в свою чергу, означає, що Україна вже є правовою державою. Але це не зовсім так, оскільки правовій державі притаманні ряд інших рис.

Важливою ознакою правової держави є законодавче закріплення і реальне забезпечення основних прав людини та наявність налагодженого правового механізму охорони та захисту, включаючи рівень прямого конституційного захисту [4, с. 140-142]. Аналізуючи риси правової держави, правомірним буде висновок, що Україна ще далеко не правова держава, оскільки сучасний стан її розвитку не відповідає ряду параметрів правової держави. Зокрема це стосується таких рис, як взаємна відповідальність держави і особи, їх рівна зв'язаність законом. На нашу думку, це, перш за все, пов'язано з низьким рівнем правосвідомості як представників влади, що приймають не ефективні, часто позбавленні об'єктивної необхідності закони, так і населення, яке не усвідомлює цінності права як явища і необхідності виконання законів для забезпечення правопорядку. На нашу думку, це і визначає необхідність дослідження правосвідомості.

Однією з фундаментальних праць з проблем правосвідомості стала праця С. С. Алексєєва. Вчений розуміє правосвідомість як суб'єктивну реакцію людини на право. Це пов'язано з тим, що право як соціальне явище викликає певну реакцію людей, яка може бути або позитивною (людина розуміє сутність права і його необхідність), або ж негативною (людина вважає право непотрібним). Окрім того, вчений зазначає, що право завжди невіддільне і тісно пов'язане з правосвідомістю, оскільки регулює поведінку людей, наділених волею і свідомістю [5, с. 142]. Наше бачення правосвідомості міститься у нашій попередній публікації. У нашому розумінні правосвідомість – це не просто сукупність різних елементів, це складний механізм, що є засобом сприйняття правової дійсності, тобто це певний фільтр, через який просочується інформація про право і в залежності від «матеріалу», з якого він зроблений, інформація відображається у свідомості людини тим чи іншим чином (повага до права або правовий нігілізм). Під «матеріалом» ми маємо на увазі правові знання, різні емоції, уявлення, ідеї, переконання. В залежності від наявності чи відсутності правових знань, характеру емоцій і переконань (позитивних або негативних), пов'язаних з правом, правова дійсність по-різному буде відображатися у свідомості людини, а це, відповідно, сформує різне ставлення до права і спричинить різні поведінкові форми у юридично значущих ситуаціях [6, с. 18-19]. Отже, правосвідомість – це складне багатогранне явище, коріння якого міститься глибоко у свідомості людини, у її психіці. З приводу цього доцільно згадати праці Льва Петражицького і його психологічну теорію права. Зокрема науковець звертає увагу на важливість правових, моральних переживань, значення яких він вбачає в тому, що 1) вони діють в якості мотивів поведінки, спонукають до вчинення одних дій і до утримання від інших (мотиваційна дія етичних переживань); 2) спричиняють зміни в самій (диспозитивній) психіці індивідів і мас, розвивають і підсилюють одні звички і схильності, послаблюють і викорінюють інші (педагогічна, виховна дія етичних переживань). Як абстрактний, бланкетний імпульс моральні і правові емоції не визначають характеру і напрямку поведінки і можуть, залежно від змісту з'єднаних з ними акційних та інших уявлень, бути імпульсами до найрізноманітніших, у тому числі соціально шкідливих вчинків і здійснювати виховний вплив в найрізноманітніших, у тому числі соціально шкідливих, напрямках.

Але через дії тих (які потребують з'ясування) соціально-психічних процесів, які викликають появу і визначають напрямок розвитку етичних емоційно-інтелектуальних співвідношень, останні отримують такий зміст, який відповідає суспільному благу в мотиваційному і виховному відношенні; вони діють взагалі на користь соціально бажаної і проти соціально шкідливої поведінки і виховують в напрямку розвитку та посилення соціально бажаних звичок і емоційних схильностей та ослаблення і викорінення соціально шкідливих звичок і схильностей [7, с. 139-140]. Викори-

стовуючи поняття «правові переживання» і «правові емоції», Лев Петражицький, на нашу думку, описує явище правосвідомості, зазначаючи, що вона є мотиватором до тих чи інших дій (правомірних і протиправних). Окремо слід відзначити, що науковець робить висновок про те, що формування правосвідомості відбувається внаслідок соціально-психологічних процесів. Автор не уточнює, що це саме за процеси, проте ми вважаємо, що це суспільна думка, ЗМІ, правова література, інші чинники, що здійснюють вплив на індивіда, формуючи в нього те чи інше ставлення до права як явища і до прав і свобод людини і громадянина. Тобто кожна людина під зовнішнім впливом формує власне ставлення до правової дійсності у результаті психологічних процесів, у неї формується свій категоріальний імператив, що визначає її подальшу поведінку у правовій площині. Дослідженню категоріального імперативу присвячені праці І. Канта, видатного філософа Нового часу. Імператив у його розумінні – це правило, що містить об'єктивний примус до вчинку визначеного виду [8, с. 251]. Категоричний імператив – це безумовне моральне розпорядження про належну поведінку людини як розумної істоти, що володіє вільною волею. Виконання цього розпорядження є необхідним, незалежно від того, чи здобуває в результаті цього людина для себе користь чи ні. Всі імперативи І. Канта розділяє на дві групи – гіпотетичні і категоричні, котрі характеризують різні сторони людського духу.

Під першими він мав на увазі вимоги, яких варто дотримуватись як необхідної умови, щоб досягти поставлених цілей. Так, людина, що займається торгівлею і бажає мати постійних покупців, повинна бути з ними чесною. Вимога «будь чесним» виступає для неї як гіпотетичний імператив тому, що чесність не є в її очах самоціллю і самоцінністю, а є лише коштом для ведення успішної торгівлі.

Вчинки, здійснювані під впливом гіпотетичних імперативів, Кант кваліфікує не як моральні, а легальні, тобто цілком прийнятні і навіть схвалювані суспільством, не суперечні його інтересам і задачам розвитку цивілізованих відносин.

Інакше із соціальними вимогами, які Кант зводить до поняття категоричного імперативу. Під ним він розуміє наступне:

1) «...дій тільки відповідно до такої максими, керуючись якою, ти в той же час можеш побажати, щоб вона стала загальним законом»;

2) «...дій так, щоб ти завжди відносився до людства й у своїй особі, і в особі всякого іншого так само, як до мети, і ніколи не відносився б до нього тільки як до кошту» [8, с. 260-261].

Для І. Канта категоричний імператив – це моральний закон. Він не нав'язаний людині ззовні, знаходиться в ній самій. Як закон він має наступні якості: об'єктивність, абсолютність, необхідність, універсальність. Уякості такого він забороняє робити людям те, що, ставши загальним правилом поведінки, призвело б до руйнування основ цивілізованого співжиття [9, с. 73-74].

Аналізуючи вищенаведене, доходимо висновку, що підняти рівень правової свідомості можливо шляхом створення програм не тільки правового а й морального виховання, для того, аби люди виконували закони не через страх бути покараним, а через стійке внутрішнє переконання в їх необхідності. Для реалізації цього необхідно, щоб приймалися ефективні закони, які б надавали реальні механізми вирішення нагальних соціальних проблем. Досягти цього можливо тоді, коли представники державної влади також матимуть високий рівень правової свідомості, що виявлятиметься у другому положенні категоріального імперативу «...дій так, щоб ти завжди ставився до людства й у своїй особі, і в особі всякого іншого так само як до мети, і ніколи не відносився б до нього тільки як до кошту». Якщо представники влади будуть сприймати населення не з корисливої точки зору, а як найвищу мету, що й передбачено статтею 3 Конституції України: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [10]. Якщо реалізація цих положень справді стане метою державної влади, то ми в геометричній прогресії будемо рухатися в бік побудови правової держави. Таким чином, логічно випливає, що високий рівень правової свідомості як у населення, так і в представників влади, забезпечить не лише забезпечення прав і свобод людини і громадянина, а й допоможе досягти найвищої мети сучасного суспільства – побудови правової держави. На нашу думку, правосвідомість відіграє ключову роль у забезпеченні прав людини, оскільки є першоосновою всіх подальших процесів, спрямованих на досягнення зазначеної мети. Наприклад, розкриємо зміст забезпечення прав і свобод людини і з'ясуємо роль правосвідомості у їх забезпеченні.

А. Олійник та В. Заяць вважають, що забезпечення прав громадян включає в себе 1) створення умов, що сприяють реалізації прав; 2) охорону прав від порушень з боку будь-якого; 3) процес реалізації і захист цих прав від вже здійсненого реального їх порушення; 4) відновлення порушених прав на всіх стадіях правореалізуючого процесу [11, с. 153]. Цю точку зору підтримує Е. Б. Червякова, яка зазначає: «Під забезпеченням основних прав розуміють, з одного боку, систему їх гарантій, а з другого – діяльність органів держави зі створення умов для реалізації прав громадян, їх охорони, захисту і відновлення порушеного права» [12, с. 377]. Таким чином, забезпечення прав і свобод людини – це, в першу чергу, створення умов, за яких вони поважаються як державою, так і особою, зазначене доводить ключову роль правосвідомості, високий рівень якої і забезпечує необхідні умови для забезпечення та реалізації основоположних прав і свобод людини і громадянина.

Висновки. Підсумовуючи, справедливим буде зробити висновок про те, що правосвідомість – це багатоаспектне явище, що має складну психологічну природу, яка, в свою чергу, визначає роль правосвідомості як основи для забезпечення прав людини. Отже, забезпечити права і свободи можливо, в першу чергу, шляхом створення програм правової освіти населення, спеціальних програм для державних службовців і політичних діячів, націлених на підвищення їхнього рівня правосвідомості, що підтверджує провідну роль останньої у забезпеченні прав людини. Також не менш важливим є підвищення рівня загальносуспільної моралі, що обумовлює необхідність подальших досліджень і розробок у цій сфері. Забезпечивши гідний рівень правосвідомості усіх громадян, Україна досягне зазначеної в Конституції мети – побудови правової держави.

Список використаних джерел

1. *Кант И.* Метафизические начала учения о праве / И. Кант // Сочинения; [в 6 т]. – М., 1965. – Т. 4, ч. 2. – С. 232.
2. *Карл Велькер* о нравственной сущности правового государства / М. В. Буткова // Ленинградский юридический журнал. – 2005. – № 2. – С. 206 – 212.
3. *Теория государства и права* : учебник и практикум для СПО / В. Д. Перевалов. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство Юрайт, 2016. – 341 с.
4. *Скакун О. Ф.* Теория держави і права. – Харків : Консум, 2001. 644 с.
5. *Теория государства и права* / Алексеева С. С., Архипова С. И. и др. М. : Юрид. лит., 2005. 496 с.
6. *Шелих А. А.* Правосвідомість доктринальні: підходи до розуміння. Прикарпатський юридичний вісник: збірник наукових праць. Випуск 2(27). О. : Гельветика, 2019. С. 14-20.
7. *Петражицкий Л. И.* Теория права и государства в связи с теорией нравственности. Том I / Проф. Л. И. Петражицкий. – Издание второе, исправленное и дополненное. – СПб. : Тип. Т-ва «Екатерингофское Печатное Дело», 1909. 318 с.
8. *Кант И.* Сочинения в шести томах [Под общ. ред. В. Ф. Асмуса. А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана]. Том 4. М., Изд-во «Мысль», 1965. – 539 с.
9. *Філософія права* : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. – Харків : Право, 2009. – 208 с.
10. *Конституція України від 28 червня 1996 року* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
11. *Олійник А. Ю.* Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : монографія. – К. : Алерга, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. – С. 153.
12. *Загуменна Ю. О.* Основні напрямки забезпечення прав і свобод людини в діяльності органів внутрішніх справ України // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 376-382.

References

1. *Kant I.* Metafizicheskie nachala ucheniya o prave / I. Kant // Sochineniya; [v 6 t]. – M., 1965. – T. 4, ch. 2. – S. 232.
2. *Karl Vel'ker* o нравственной sushchnosti pravovogo gosudarstva /M. V. Butkova//Leningradskij yuridicheskij zhurnal. – 2005. – № 2. – S. 206 – 212.
3. *Teoriya gosudarstva i prava* : uchebник i praktikum dlya SPO / V. D. Perevalov. – 5-e izd., pererab. i dop. – M. : Izdatel'stvo Yurajt, 2016. – 341 s.
4. *Skakun O. F.* Teoriia derzhavy i prava. – Kharkiv : Konsum, 2001. 644 s..
5. *Teoriya gosudarstva i prava/* Alekseeva S.S., Arhipova S.I. i dr. M. : Yurid. lit., 2005. 496 s.
6. *Shelykh A. A.* Pravosvidomist doktrynalni: pidkhody do rozuminnia. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 2(27). O. : Helvetyka, 2019. S. 14-20.
7. *Petrazhytskyi L. Y.* Teoryia prava y hosudarstva v sviazy s teoyei нравственности. Том I / Prof. L.Y. Petrazhytskyi. – Yzdanye vtroe, yspravlennoe y dopolnennoe. – Spb. : Typ. T-va «Ekaterynhofskoe Pechatnoe Delo», 1909. 318 s.

8. *Kant I. Sochyneniya v shesty tomakh* [Pod obshch. red. V. F. Asmusa. A. V. Hulyhy, T. Y. Oizermana], Tom 4. M., yzd-vo «Mysl», 1965. – 539 s.
9. *Filosofia prava : pidruch. dlia stud. yuryd. vyshch. navch. zakl.* / O. H. Danylian, O. P. Dzoban, S. I. Maksymov ta in. / za red. d-ra filos. nauk, prof. O. H. Danyliana. – Kharkiv : Pravo, 2009. – 208 s.
10. *Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku* [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
11. *Oliinyk A. Iu. Konstytutsiino-pravovyi mekhanizm zabezpechennia osnovnykh svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini : monohrafiia.* – K. : Alerta, KNT, Tsentr navchalnoi literatury, 2008. – S. 153.
12. *Zahumenna Yu. O. Osnovni napriamky zabezpechennia prav i svobod liudyny v diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy // Forum prava.* – 2010. – №4. – S. 376-382.

Шелих А. А. Правова держава, правосвідомість та забезпечення прав людини

Як випливає з назви, у статті описуються такі категорії, як правосвідомість, правова держава та забезпечення прав і свобод людини. Ці категорії є дуже важливими для України, яка стоїть на шляху формування правової держави. У статті описано особливості правової держави та правової свідомості. Також було розкрито психічну основу правосвідомості на основі праць І. Канта та Л. Петражицького та дано власне визначення правосвідомості. Розглянуто основні шляхи забезпечення прав людини.

У цій публікації було використано емпіричний метод, зокрема метод спостереження. Завдяки цьому методу було виявлено дуже низький рівень суспільної правосвідомості як серед населення, так і представників влади. Також був використаний порівняльний метод. У публікації правову свідомість порівняно з фільтром, який просочує юридичну інформацію та формує позитивне чи негативне ставлення до закону як явища. Застосовувався метод аналізу, зокрема аналізувався психічний характер правосвідомості. І формально логічний метод був використаний під час аналізу праць І. Канта та Л. Петражицького.

У висновку зазначено, що для забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини та громадян необхідно підвищити рівень суспільної правової свідомості. Це можна зробити завдяки спеціальним програмам правової просвіти як серед населення, так і серед представників влади.

Ключові слова: право, правосвідомість, правова держава, права людини, свободи, законні інтереси.

Shelykh A. A. Rule of law, legal awareness and human rights

As the title implies the article describes such categories as legal consciousness, constitutional state and providing of human rights and freedoms. These categories are very important for Ukraine, which stays on the way of forming of constitutional state. In the article peculiarities of constitutional state and legal consciousness were described. Also psychic nature of legal consciousness was disclosed based on works of I. Kant and L. Petrozhitsky and own definition of legal consciousness was given. Main ways of providing of human rights were considered.

The main purpose of this publication is to explore the role of legal consciousness in providing of human rights and freedoms. It should be stressed that legal consciousness is multidimensional phenomenon, because it has very complicated psychic nature and despite on a big variety of works on such topic it needs detailed research.

In this research was found that legal consciousness plays fundamental role in providing human rights and freedoms. First of all, it produces different mechanisms of providing human rights. Everything starts in our mind especially our legal or illegal acts. Legal consciousness is one of the elements of the mind, which is an engine to all changes in society so logically follows that legal consciousness is an engine to all changes which has legal nature. In the article was suggested as a key to forming a constitutional state a legal consciousness, particularly high level of it both in public and officials. In the publication as an argument suggested that if both public and officials have high level of legal consciousness, authorities will make effective and necessary laws and people will perform them at own discretion, because they will understand it's necessity.

In this publication empirical method especially method of observation was used. Thanks to this method it was found very low level of public legal consciousness both among the population and the authorities. Also comparative method was used. In the publication legal consciousness was compared with filter that leaks legal information and forms positive or negative attitude to the law as phenomenon. Method of analysis was used in particular was analyzed psychic nature of legal consciousness. And formally logical method was used during the analysis of works of I. Kant and L. Petrozhitsky.

In conclusion it should be emphasized that to provide rights, freedoms and legitimate interests of human and citizens necessary to raise the level of public legal consciousness. It can be done thanks to special programs of legal education both for the population and the authorities.

Keywords: law, legal consciousness, constitutional state, human rights, freedoms, legitimate interests.

DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-61